

УДК 502.131.1:502.11

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ВІДПОВІДНО ДО КОНЦЕПЦІЇ ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ

Т.В. Бондар, к.е.н.

Сумський державний університет

У статті визначено методологічні засади механізму сталого розвитку соціально-економічних систем рівнів ієрархії національного господарства відповідно до концепції зеленої економіки. Досліджено сутність соціально-економічних систем та їх структурні компоненти. Охарактеризовано сталий розвиток підприємства та його властивості як базової та інваріантної системи по відношенню до соціально-економічних систем вищих рівнів ієрархії.

Соціально-економічний розвиток у сучасних умовах повинен базуватися на всебічному врахуванні екологічного імперативу. Самодостатність розвитку навіть в умовах науково-технічної революції забезпечити неможливо, оскільки природа є матеріальною й інформаційною основою виробництва та життєдіяльності населення. Тому необхідний компроміс між природою і суспільством, який полягає у визначеному рівні динамічної еколого-економічної рівноваги.

Сучасний світ повинен розглядатися як взаємопов'язана цілісність, у якій превалюють центробіжні сили, які є її організаційною основою [1, с. 19]. З цих позицій важливим є врахування системних засад соціально-економічного розвитку. При цьому важливо розглядати саме сталий розвиток, який є економічним розвитком. К.О. Шіковець [2, с. 164] приводить системоутворюючі чинники економічного розвитку: межа досконалості (може бути задана граничними значеннями фінансово-економічних показників, корпоративною культурою, системою цінностей та ін.) та межа безпеки економічного розвитку (відповідає стану передчасного припинення функціонування підприємства).

Процес розвитку за Поповою О.Ю. [3, с. 14] потрібно розглядати як сукупну зміну у взаємозв'язку кількісних, якісних та структурних перетворень. При цьому «...головною рушійною силою розвитку є зміни в зовнішньому середовищі, які потребують відповідних змін в процесах, що відбуваються на підприємствах» [3, с. 15].

Мельник Л.Г. [4, с. 23] визначає розвиток як незворотну, спрямовану, закономірну зміну системи на основі реалізації внутрішньо властивих їй механізмів.

Ми окреслюємо сутність сталого розвитку розглядом структурних та динамічних аспектів. Можливість високого рівня розвитку залежить від проектної структури соціально-

економічної системи того чи іншого ієрархічного рівня та ступеня повноти урахування системних відносин. Тривалість розвитку залежить від інтенсивності та типології факторів зовнішнього середовища, а також від накопиченого потенціалу системи. Коли дія факторів зовнішнього середовища спрямовується відповідно до тенденції структурних змін системи, яка іманентно їй властива, соціально-економічна система спроможна забезпечити сталий розвиток.

Розглянемо більш детально сутність соціально-економічної системи та її сталого розвитку у контексті рівнів ієрархії національного господарства.

Аналізуючи основні принципи концепцій сталого розвитку та зеленої економіки, можна зробити висновок, що соціально-економічні системи різних рівнів у сучасній теорії та практиці організації суспільства не розглядаються як відкриті моделі, а тому не розглядаються з позицій фундаментальних основ їх функціонування. Природні принципи організації розвитку, їх діалектичний зв'язок з економічними та соціальними відносинами, а також людський потенціал є фундаментальними основами суспільного розвитку. Принципи природної організації соціально-економічних систем є неявними у просторово-часовому відношенні і на системному рівні не враховуються під час вибору альтернативи розвитку та прийняття управлінського рішення.

Кожне управлінське рішення, кожна дія може мати своїм результатом настільки віддалені у часі та диференційовані наслідки, що передбачити їх у сучасних умовах розвитку не уявляється можливим. Будь-яка локальна зміна може бути причиною флуктуацій, які можуть викликати широкомасштабні зміни. Локальні зміни нарощують свій потенціал через ланцюгові реакції, котрі утворюють глобальні причинно-наслідкові зв'язки з позицій простору та часу.

Ефекти економічної діяльності розповсюджуються за ієрархічними рівнями глобальної екосистеми. Багато з ефектів проявляються у майбутньому, коли уже мають місце необоротні зміни. Тому постає важливе завдання забезпечення збалансованості розвитку у просторі, ґрунтуючись на основних засадах системної методології розвитку, що узгоджується із концепцією зеленої економіки. Розвиток соціально-економічних систем має бути також збалансованими у часі, що повністю відповідає концепції сталого розвитку.

Розглянемо сутність та основні складові соціально-економічних систем та сутність системи, зокрема. Основними соціально-економічними системами різних ієрархічних рівнів народного господарства є промислове підприємство, адміністративна територія (область, район, місто) та національна економіка країни.

Важливим завданням у механізмі забезпечення сталого розвитку є аналіз та планування розвитку відкритих соціально-економічних систем. У сучасних умовах соціально-економічні

системи є розбалансованими внаслідок структурних диспропорцій, наявних через існування системних протиріч, таких як соціальні, екологічні, економічні, соціально-екологічні, соціально-економічні, еколого-економічні. Такий стан речей і далі призводить до ігнорування загальносистемних цілей функціонування соціально-економічних систем, наслідком чого є екологічні проблеми, які вже сьогодні ставлять під загрозу життя наступних поколінь. Тому важливо та життєво необхідно розглядати системоутворюючі чинники формування, функціонування та розвитку соціально-економічних систем на різних ієрархічних рівнях.

Розглянемо підприємство з точки зору теорії систем як базову соціально-економічну систему національного господарства країни. Підприємство є системою, оскільки є цілісним утворенням у зовнішньому середовищі і складається із елементів, які знаходяться у взаємозв'язку один з одним. Ці елементи шляхом власної взаємодії породжують певну реакцію системи у відповідь на впливи зовнішнього середовища. При цьому підприємство також чинить вплив на зовнішнє середовище. Але структура зовнішнього середовища (глобального середовища існування системи) є набагато складнішою.

Важливим завданням є повнота виявлення зовнішніх зв'язків підприємства із навколишнім середовищем, зумовлених як впливом середовища, так і власне підприємством. Зовнішні зв'язки з точки зору системності мають обов'язково розглядатися у контексті внутрішньої структури підприємства та стратегії його розвитку як його реакції на впливи зовнішнього середовища. Зовнішні і внутрішні зв'язки є системними зв'язками. Чим більше виявлено та враховано зв'язків, тим вищий ступінь відкритості підприємства по відношенню до зовнішнього середовища та вищою є ймовірність забезпечення стійкості його функціонування та розвитку.

Слід зазначити, що підприємство є відкритою системою, починаючи від формування його проектного стану. Тобто необхідно розглядати характеристику «відкритості» як з позицій простору, так і з позицій часу. Ось чому для аналізу можливостей розвитку підприємства ми пропонуємо розглядати його життєвий цикл та з урахуванням основних засад теорії систем. Якщо зв'язки і відносини підприємства враховано не досить повно, то мають місце різні протиріччя розвитку, екстерналії діяльності і т.п. За таких умов підприємство програє у довгостроковій конкурентній боротьбі у процесі функціонування та розвитку. Тому чим більше зв'язків виявлено, тим більш комплексно можна врахувати фактори діяльності і планувати сталий розвиток підприємства.

Відповідно до загальновідомого поділу зв'язків на прямі та зворотні, зовнішні і внутрішні тощо, виділимо системні зв'язки і відносини підприємства у процесі його сталого

розвитку. Зв'язки характеризують взаємодію між елементами системи та факторами зовнішнього середовища у просторі (структурні зв'язки) та у часі (циклічні зв'язки).

З точки зору розгляду зв'язків підприємства з факторами зовнішнього середовища у часі нами виділено причинно-наслідкові ступеневі зв'язки, які породжують власні причинно-наслідкові ланцюжки, які через циклічний зв'язок впливають на підприємство у формі зовнішніх вхідних зв'язків. Дія циклічних зв'язків є довгостроковою. Саме на основі використання категорії зв'язку можна сформулювати механізми сталого розвитку соціально-економічних систем різних ієрархічних рівнів у єдиний механізм сталого розвитку національного господарства.

Системний розвиток підприємства з урахуванням усієї сукупності його зв'язків та відносин із зовнішнім середовищем передбачає, насамперед, екологічно безпечний розвиток. Розвиток підприємства ґрунтується на кумулятивних факторах, які характеризують стан системи. Критеріями розвитку підприємств є стани у певні моменти часу. Якщо ці стани включають комплексні показники екологічної безпеки підприємства та досягається певне рівноважне значення впродовж тривалого періоду часу, то це означає досягнення системного та сталого розвитку підприємства.

З урахуванням вищесказаного для аналізу та планування розвитку підприємства доцільним є обґрунтування сутності поняття його довгострокової збалансованості. Такі характеристики розвитку, як «довгостроковість» та «збалансованість», передбачають аналіз системи у рамках просторово-часової її організації. Виходячи з цього твердження, довгострокову збалансованість розвитку необхідно розуміти у якості такого стану підприємства, який відповідає критерію його структурно-динамічної раціональності на кожному з етапів якісного перетворення за певний проміжок часу. Критерій структурно-динамічної раціональності визначається з позицій забезпечення коеволюційного розвитку, що означає, згідно з [5, с. 8], сумісність розвитку соціально-господарської підсистеми з розвитком природної системи у просторі та часі.

Сталий розвиток підприємства, на наш погляд, – це процес структурної перебудови підприємства у часі відповідно до факторів зовнішнього середовища та потенціалу підприємства за критерієм збалансованості у просторово-часовому відношенні. Типологія факторів зовнішнього середовища є максимально повною тільки тоді, коли підприємство розглядається як відкрита система. Структурна перебудова підприємства відбувається на основі процесів накопичення і реалізації потенціалу розвитку підприємства та адаптації підприємства. Система сталого розвитку підприємства є діалектично складною цілісною системою, яка містить елементи екзогенно-ендогенного походження і характеризується збалансованістю у часі та просторі.

Для деталізації планів та програм важливо також означити структурні компоненти системи. Відповідно до концепції зеленої економіки, основними елементами розглядуваної системи мають бути економічний, екологічний та соціальний.

На нашу думку, підприємство є складною системою і поєднує у собі складові екологічної, економічної та соціальної природи, але у певній мірі просторово-часового прояву. Мірою просторового прояву підприємства є комплексність прояву його потенціалу, що передбачає максимально можливу повноту врахування його складових та факторів зовнішнього середовища.

Комплексний прояв потенціалу підприємства також передбачає вибір оптимальної комбінації структурних складових потенціалу підприємства з усієї сукупності альтернативних. Мірою часового прояву підприємства є відповідність структурно-динамічних характеристик підприємства характеристикам прогнозного етапу його життєвого циклу.

У нашому розумінні підприємство постає як триєдина цілісність глибинно-сутнісного, внутрішнього (серединного) та зовнішнього шарів (зрізів), при чому останні два є проявами першого і збагачують зміст глибинно-сутнісної основи новими елементами, механізмами зв'язку та характеристиками. Глибинно-сутнісний зріз є фундаментальною основою підприємства. В основі зрізу лежить організаційне та інформаційне начало, що задає внутрішню тенденцію його розвитку. Внутрішній зріз є функціональним зрізом системи. Зовнішній зріз системи поєднує у собі зовнішні атрибути її діяльності.

Розглянемо механізми досягнення сталого розвитку підприємства.

Внутрішнє середовище діяльності підприємства може бути сформованим та організованим без урахування фундаментальних основ його життєздатності. Коли підприємство функціонує у відповідності до зовнішніх цілей, не враховуючи власних фундаментальних основ розвитку (оскільки вони непізнані), підприємство не реалізує створеного внутрішніми механізмами потенціалу розвитку у максимально повній мірі.

Внутрішній механізм упорядкування системи передбачає наявність потенційної тенденції її розвитку. Тому внутрішня структура підприємства постійно буде наближатися до своєї траєкторії розвитку, зумовленою внутрішньою тенденцією. Траєкторія розвитку передбачає можливість максимальної реалізації потенціалу підприємства.

Підприємства мають іманентно властиву їм тенденцію розвитку, яка залежить від їх структурної організації та типології факторів зовнішнього середовища, а також інтенсивності їх впливу.

Слід зазначити, що сутнісні характеристики, означені вище, структурні компоненти відповідно до концепції зеленої економіки, а також механізми сталого розвитку

підприємства справедливі для системи вищих ієрархічних рівнів, оскільки означені системні механізми сталого розвитку є інваріантами по відношенню до будь-яких соціально-економічних систем.

Таким чином, використання методологічних засад аналізу структури та розвитку соціально-економічних систем різних рівнів та комплексний аналіз зв'язків у межах одного рівня ієрархії та міжієрархічних зв'язків систем у часі є базовими засадами формування багаторівневого механізму сталого розвитку національного господарства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хозин Г.С. Призыв к «беспощадному дровосеку» / Г.С. Хозин // Наука и человечество: [доступно и точно о главном в мировой науке]. – [Международный ежегодник]; редкол. А.А. Логунов и др. – М.: Знание, 1991. – 400с.
2. Шіковець К.О. Теоретико-методологічні основи моделювання управління економічним розвитком підприємств / К.О. Шіковець // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №3(69). – С. 162-167.
3. Хобта В.М. Механізми забезпечення розвитку підприємств: еколого-економічний аспект: Монографія / В.М. Хобта, І.В. Лаврик, О.Ю. Попова, О.Ю. Шилова; ДВНЗ «Донецький національний технічний університет». ННІ «Вища школа економіки та менеджменту». – Донецьк, 2009. – 135с.
4. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития / Л.Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 288с.
5. Позаченюк Е.А. Ноосферное развитие: современные тенденции / Е.А.Позаченюк // Екологічний вісник. – 2008. – №3. – С. 6-10.

Матеріали надійшли 25 березня 2015 р.